

Lesbrief 38 – Clement van Alexandrië: Jezus, de Goddelijke Geneesheer

Jaar 1

Laurence Freeman

Misschien ontstaat elke identiteit wel door strijd en conflict. Heraclitus, de pre-Socratische filosoof, dacht dat alles hierdoor ontstond. Toen de christelijke identiteit in zijn kinderschoenen stond moest zij zowel in contact treden met als loskomen van de strenge religieuze en filosofische macht van het Judaïsme, het Griekse denken en het Gnosticisme. Alexandrië, een stad die werd gesticht vanuit een universalistische visie, werd de eerste smeltkroes van dit proces. Reeds tijdens het leven van Christus toen Philo – een Joods denker – de Griekse en Joodse geest met elkaar probeerde te verzoenen en de Hebreeuwse bijbel in het Grieks vertaald werd, was Alexandrië de plaats waar de dialoog en niet de dwang het keurmerk van de zoektocht naar waarheid was. Clement van Alexandrië (waarschijnlijk in 150 ad in Athene geboren) verhuisde naar deze bijzondere stad met nieuwe ideeën en vond daar zijn christelijke mentor. Pantaenus die India bezocht had en daar filosofie had gestudeerd, was het eerste hoofd aan de eerste Catechetische Christelijke School. Daarna werd deze functie door Clement overgenomen. Door de vervolgingen in de vroege derde eeuw kwam er een eind aan deze open tijd van intellectuele gisting. Clement, die getrouwd was, werd gedwongen zijn boeken te pakken en te vluchten. Hij stierf ergens in ballingschap zo rond het jaar 215 ad.

Als eerste mystieke theoloog heeft hij ons een blijvend model nagelaten van een christelijke geest die diep gekleurd was door de katholiciteit van de geest van Christus. Hij verkondigde dat 'niets dat niet tegen de natuur is tegen Christus kan zijn'. Als christelijke humanist zag hij dat het Woord van God zich op twee manieren voorbereidde op de Incarnatie, zowel door middel van de Griekse filosofie als door middel van de hebreeuwse bijbel. Clement legde het Christendom op zulk een wijze uit dat de ontwikkelde wereld haar kon respecteren. Je zou je nu kunnen voorstellen dat je je eerder aangetrokken zou kunnen voelen tot de kern van je geloof als deze vertegenwoordigd wordt door een Ratzinger of een Rowan Williams (Aartsbisschop van Canterbury) dan door de bekrompen zienswijze van een of andere fundamentalist. De katholieke geest van Clement contrasteert nogal met die van zijn Afrikaanse tijdgenoot Tertullian, wiens geloof totaal anders van toon was. "Wat heeft Athene met Jeruzalem van doen", vroeg deze zich laconiek af. Clement hield zich echter, zelfs als 'Christelijke Platonist', aan de fundamentele leerstellingen van de

Incarnatie, de god-mens-natuur van Jezus en van Christus als universele verlosser ('iedereen heeft Christus nodig'), niet als een dogmatische poging tot conventionele orthodoxie maar als een bezielende openbaring. Voor Clement is de Incarnatie zowel een werk van 'kennis als van openbaring' en deze voortdurende afwisseling, die in zijn geloof te vinden is, ondersteunt de frisheid en grootheid van zijn theologie net zoals het zijn gebed gegrondvest en gericht heeft. In hem zien we dat theologie en ervaring niet bedoeld zijn om gescheiden te worden.

Clement is de eerste theoloog die spreekt over de verlossing als 'theosis' (vergoddelijking). Het is geen juridisch proces. De zonde is voor hem geen overtreden van regels dat straf verdient, maar het irrationele resultaat van onwetendheid. Hij gebruikt een metafoer, die ook Julian van Norwich zou gebruiken om haar verlossingstheologie te illustreren: Adam die in een sloot viel omdat hij er niet overheen kon springen en er niet uit kon komen. De tweede Adam kwam om hem te helpen, niet om hem te straffen. Deze theologie van bevrijdende genade wordt in de beeldloze diepte van ons gebed geboren en groeit voorts verder. Voor Clement is leven in God niet iets wat in de toekomst plaats zal vinden, maar het is vrijheid, gezondheid en kennis. Het 'medicijn van de goddelijke geneesheer', het Woord dat voor altijd 'het universum bestuurt' en dat, vleesgeworden, bekend is geworden als de 'alles-genezende dokter van menselijke gebreken en de heilige hartenbreker van de zieke ziel'.

Omdat Clement weet dat dit geloof is, ziet hij christenen als 'ware gnostici'. Hoewel hij het christelijke geloof verdedigt tegen de toe-eigening door het Gnosticisme, ontkent hij de gnostische benadering niet. In drie grote werken beschrijft Clement zijn visie op de groei van de persoonlijke spiritualiteit en kennis van de leerling. De *Protrepticus* (Vermaning) laat de heidense geest kennis maken met Christus als Logos (Woord) met het accent op geloof. 'Iedereen kan er voor kiezen om te geloven of niet te geloven'. In de *Paedagogus* (Leraar) concentreert hij zich op het educatieve werk van Christus en de loutering van de leerling. Hier zien we voor het eerst wat een integrale christelijke spiritualiteit zou kunnen betekenen – geloof als een holistische manier van leven met een sociaal-economische draagwijdte, die raakt aan hoe mensen zich kleden, eten, sieraden en geurtjes gebruiken, naar badhuizen gaan, lopen, praten, liefhebben in de slaapkamer van de echtgenoten. In *Stromateis* (Oogst) spreekt een meer esoterische stijl de meer gevorderde leerlingen aan in wie een direct ervaringsgerichte kennis van de waarheid zich reeds begint te manifesteren. De drie niveaus van de spirituele weg zullen normatief worden voor de hele traditie. Christus de Leraar 'leidt de gnosticus door geheimen, de gelovige door goede werken, de onbuigzame harten door ze te corrigeren'. De pasbekeerde gehoorzaamt vanuit angst, gemotiveerd door de wens beloond te worden; de gelovige neemt goede gewoontes aan; de gnosticus gehoorzaamt door liefde en heeft geen verlangens, omdat zij door de werking van de Heilige Geest alles heeft wat nodig is en zo gelijkt op God als menselijk maar mogelijk is.

Ireneaeus, Athanasius en later Augustinus deelden met Clement het fundamentele patristische geloof dat zegt dat de draagwijdte van de Incarnatie van God de vergoddelijking van de mens is

inhoudt. Deze boude bewering – die later in de traditie gevaarlijk werd – trok de gnostici van toen net zo aan als de vagere 'New-Agers' van nu. De christelijke betekenis van deze opvatting is echter precies en rationeel. Het verbindt de persoonlijke ervaring met het immer-onuitsprekelijke mysterie van Gods natuur. Theosis is het werkveld van de liefde, niet alleen van de gedachte. We zullen in ons onderzoek van de traditie steeds zien dat de contemplatie het werkveld van de liefde is. Clement zegt, dat 'hoe meer iemand van God houdt, hoe dieper hij God binnentreedt'. Wat dit mogelijk maakt wordt door Thomas van Aquino 'connaturaliteit' (natuurlijke verwantschap) genoemd. Het idee van Plato dat de mens is gemaakt 'naar beeld en gelijkenis van God' wordt in het christelijke geloof door Clement verder ontwikkeld, geïnspireerd door het vers in Genesis waar dit ook gezegd wordt (Gn 1,26). We kunnen alleen kennen wat we zelf zijn. Volgens Plato is het de nous (de geest), het meest innerlijke deel van de ziel, dat het mogelijk maakt God te kennen. Maar het is misleidend om het – zoals tegenwoordig wel gebeurt – te vertalen met 'verstand'. Het staat veel dichterbij die functie van de geest, die in het Sanskriet 'buddhi' wordt genoemd of het 'hart' in de Schriften. Voor Clement betekent nous de mens als 'beeld van God' en is het het orgaan van gebed.

Voor de mystieke denker is het zijn van ikon (beeld) van God niet iets wat vastligt, maar een dynamisch proces. We zijn in wording, we zijn een wezen dat bezig is gelijkvormig te worden aan God. We zijn geneigd dit alles te abstraheren – het lichaam krijgt hierin geen al te grote plaats en contemplatie lijkt behoorlijk zweverig. Maar Clement heeft zijn christelijke anker in de Vleeswording, waardoor de vervreemding in toom gehouden wordt. De 'ware gnosticus' is een totaal betrokken geestelijke en kerkelijke Christen. Goede werken ontstaan uit gebed en een christelijke contemplatie is iemand 'die doet en onderwijst en daardoor groot is in het koninkrijk, omdat allen voor hem als vrienden zijn'.

Het samengaan van transcendentie (zoals uitgedrukt wordt in theosis) en immanentie (zoals uitgedrukt wordt in liefde) is de eeuwigheid. Bij Clement leren we dat voltooiing niet betekent dat we perfect worden, maar dat 'elke einde een nieuw begin is'. De beeldloze natuur van contemplatie – wat Origines, Clement's opvolger, puur gebed placht te noemen is het ervaringsgerichte werk van deze theologie waarin we steeds bewegen 'tussen heiligheid en oneindigheid'. Clement verwoordde als eerste de apofatische dimensie van het kennen van God, waartoe iedereen wordt geroepen. 'We kunnen op een of andere manier toegang krijgen tot het begrijpen van de Almachtige, niet door te weten wat Hij is maar door te weten wat Hij niet is'. Zoals we vernemen van Clement, is de volwassen christen 'tweetalig'. Zij kan zeggen: Waar is God niet? Nergens. Dus is God overal. Dit omvat alle grondslagen en vermijdt de hoogmoed die ons in de huidige tijd gevoerd heeft naar de verdwazing van de wetenschap die ons alleen laat geloven in wat we kunnen zien en meten.

De invloed die Clement's mystieke intelligentie had op het christelijk denken en spiritualiteit is immens en de diepte en omvang van zijn ontmoeting met Christus maakt dat hij op een zeldzame

manier beminnelijkheid en autoriteit in zijn wezen combineert. Voor hem geldt dat Jezus 'een stem met veel toonaarden heeft en verschillende manieren tot zijn beschikking heeft om de mens te redden. Zijn doel is om de ziel waarlijk gezond te maken'. Jezus als redder heeft voor allen 'het redelijke medicijn' uitgevonden 'dat zorgt voor levendige perceptie en verlossing'. Achter de architectuur van een grote geest voelen we de intimiteit van iemand, die geraakt is door de wonderlijke schoonheid van de liefde.

(Vertaling: Mariejan de Lange)